

Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi

Tuğsat Güzeloğlu^{a, b}

Özet

Bu çalışmanın amacı yirminci yüzyılın en etkili teorilerinden biri olan eleştirel teori hakkında bilgi vermektir. Bu amaçla eleştirel teorinin ne olduğu ne zaman ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı ele alınmıştır. Aynı zamanda tarihsel koşullardan etkilenen eleştirel teorinin hangi alanlara yönelik eleştirel düşünme üzerine odaklandığına değinilmekte ve sonra pozitivizme yönelik getirdiği eleştirilere yer verilmektedir. Bu anlamda “aydınlatıcı ve özgürleştirici bir tür bilgi veren” eleştirel teori “olanın ötesini görmeyi” amaçlamaktadır. Eleştirel teori ve Frankfurt Okulu arasında bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Frankfurt Okulu, içerisinde çok farklı ilgi ve düşünceleri barındıran felsefi bir okuldur. Eleştirel teori de benzer şekilde çağın problemlerine tek bir açıdan değil farklı açılardan bakılması gerektiği görüşündedir. Nitekim bu sayede toplumun gerçek yapısını ortaya koymak mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu yaklaşımlarından dolayı eleştirel teori ve Frankfurt Okulu genellikle birlikte anılır. Eleştirel teori için pozitivizm eleştirisi onun varlık nedenlerinden biridir. Eleştirel teorisyenlere göre pozitivizm hakikat dünyasından yoksundur. Pozitivizm olguları ön plana çıkarırken anlamı ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla görevi ne yönde gideceğimizi göstermek olan eleştirel teori, pozitivizm eleştirisi ile günümüz dünyasında değerlerin olgulara indirgenerek kaybolmasını eleştirmektedir. Bu yüzden bu çalışma içerisinde eleştirel teorinin pozitivizme getirdiği eleştiriler gösterilecek ve bu eleştirilerle birlikte pozitivizmin günümüz dünyasına getirdiği çıkmazlar eleştirel teori savunucusu filozoflar örnek gösterilerek ele alınacaktır. Bu sayede eleştirel teori ile özgürleştirici bir düşünce sisteminin gerekliliği ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler

Eleştiri
Eleştirel Teori
Frankfurt Okulu
Pozitivizm

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.07.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.595420

Critical Theory And Positivism Critical

Abstract

The aim of this study is to give information about critical theory which is one of the most effective theories of the 21st century. In this sense, what is critical theory and when and under what conditions it occurs is tackled. In the study, it is also mentioned that critical theory, which is affected by historical conditions, focuses critical thinking about which fields and then criticisms about positivism are included. In this sense, it is clear that “giving a kind of enlightening and liberating formation” critical thinking targets “to see beyond”. It is possible to speak of a relationship between critical theory and the Frankfurt School. The Frankfurt School is a philosophical school with many different interests and ideas. Critical theory likewise considers that the problems of the era are not viewed from a single name but from different angles. In this way, it will be possible to reveal the real structure of society. Therefore, because of these approaches, critical theory and the Frankfurt School are often referred to together. Criticism of positivism for theory is one of its reasons. Indeed, according to critical theorists, positivism lacks the world of truth. While positivism highlights the cases, it eliminates the meaning. Therefore, the critical theory, whose mission is to show how to go, criticizes positivism with the critique of the disappearance of values by reducing them to facts in today's world. Therefore, in this study, the critiques of critical theory on positivism will be shown, and the implications of positivism in today's world will be discussed with reference to philosophers who advocate critical theory. In this way, critical theory and the necessity of a liberating system of thought will emerge.

Keywords

Criticism
Critical Theory
Frankfurt School
Positivism

About Article

Received: 23.07.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.595420

^a tugsat-sivas@hotmail.com

^b Doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 0000-0002-5004-7494.

Giriş

Eleştirel teori, düşünmenin önündeki engelleri kaldırmak adına önemli bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Eleştirel teori ile hakikat dünyasına açılan kapı düşünmeyi özgürleştirmekte ve insan hayatına bir anlam kazandırmaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda eleştirel teorinin anlam dünyasını yok eden pozitivizm eleştirisine değinilecektir. Ancak eleştirel teorinin pozitivizm eleştirisini ele almadan önce yapılması gereken şey, eleştirel teorinin ne olduğu, hangi koşul ve bağlamda ortaya çıktığı ve hangi alanlara yönelik eleştirilerinin olduğunu ele almak olacaktır. Bu sayede eleştirel teorinin pozitivizme yönelik eleştirilerinin nedenleri ortaya konulacak ve bunlar gerekçelendirilerek, bu eleştirinin haklılığı ortaya çıkarılacaktır. Nitekim bu haklılık, insanın toplumsal hayatındaki anlamın yok olmasını gösteren bir haklılıktır.

Eleştiri kelimesinin etimolojik anlamına bakıldığında bu kavramın hem iyi hem de kötü anlamda kullanıldığını görülür. Fakat genel anlamda eleştiri sözcüğünün kullanıldığı yerde bir olumsuzluk düşüncesi egemendir. Bu anlamda “terim, herhangi bir şeyi iyi ya da kötü yanlarıyla değerlendirme anlamını kapsadığı halde bir şeyin sadece kötü yanını gösterme anlamında da kullanılmıştır” (Hançerlioğlu, 1982, s. 81). İçerisinde bir inceleme durumu ve yargılama içeren bu sözcük, eleştirel teorisyenlerin de kullandığı gibi bir sınaama yolunun yöntemidir. Böyle bir yöntem ile “Eleştirel teorisyenlerin temel amaçları iki biçimde ifade edilebilir. Birincisi, özgürleşmeyi ve aydınlanmayı, bireylerin gizli zorlamaların farkına varmasını sağlamayı ve böylece onları bu zorlamalardan kurtarıp, doğru çıkarılarının nerede olduğunu belirlemelerini sağlayacak bir yere getirmek; ikincisi, bireyleri, en azından kısmen kendi kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamadan, bilinçli insan eyleminin kendi kendini engellemesinden kurtarmaktır”(Geuss, 2002, s. 11).

Eleştirel Teori ve Frankfurt Okulu

Eleştirel teori ile Frankfurt Okulu arasında bu amaçlar doğrultusunda yakın bir ilgi ve ilişkiden bahsetmek mümkündür. Frankfurt Okulu, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü adı altında Weil, Horkheimer ve Pollock’un emekleriyle 1923 yılında, Frankfurt Üniversitesi ile ilişkili bir araştırma okuludur. “Frankfurt Okulu terimi, Frankfurt Üniversitesi’ndeki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile bağlantılı olarak doğmuştur”(Strik, 1999, s. 14). Bu bağlamda eleştirel teori Frankfurt Okulu teorisyenlerinin görüşlerinin genel adıdır. Görüldüğü gibi Frankfurt Okulu ile eleştirel teori arasındaki ilişki Frankfurt okulunun ve okula bağlı olarak çalışmaların eleştirel teorinin kilometre taşı oluşturuyor olmasından kaynaklanır. Frankfurt Okulunun en önemli üyeleri, Horkheimer, Adorno, Marcuse ve Fromm’dur. Orta sınıf Yahudi ailelerine mensup olan bu isimler Frankfurt Okulu ile birlikte Marx ‘ın düşüncelerini tekrar gözden geçirir. Bu teorisyenlere göre insan fikirleri yaşadıkları toplumla ilişkilidir. Bu nedenle “Özellikle Rus devrimiyle birlikte kapitalist toplumların yanında sosyalist toplumların da oluşumu Frankfurt Okulunun oluşum sürecinde son derece önemlidir”(Kızılcılık, 2004, s. 101).

Frankfurt Okulu yüzyılın karmaşık sosyal, ekonomik, siyasi koşullarında farklı düşünceyi benimseyerek bir felsefi okul olabilmıştır. Bu okul bir grup Marksist entelektüel tarafından Marxizm’i yeniden yorumlamaya ilişkin çalışmalar da yapar. “Frankfurt Okulu ve Marxizm arasındaki ilişki, tarihsel süreç içerisinde yoğunluğunda farklılıklar olsa da, okulun kuruluşundan itibaren, her dönemde kendini hissettirir”(Kellner, 2006, s. 136). Bu anlamda eleştirel teori tamamlanmış ve bitmiş bir teori değildir. Çünkü eleştirel teori kapalı bir sitem

olmadığı için aynı zamanda böyle sistemlere karşı eleştirel yaklaşır. Eleştirel teoriye ilişkin yapılması gereken belki de ilk tespit, onun istisnasız tüm kapalı felsefi sistemlere karşı kesin bir güvensizlik duyduğu olmalıdır” (Jay, 2005, s. 69).

Frankfurt Okulu geleneği içinde bir değil birden fazla eleştirel teoriden bahsetmek mümkündür. Bu okul içinde çok farklı disiplinler ve araştırma alanları bulunur. “Bu anlamda Frankfurt Okulu’nun tarihini veren çeşitli kitaplarda, konunun ele alınışına göre farklı dönemselleştirmeler yapılmaktadır” (Kızılcelik,2000, s. 42) O halde Frankfurt okulunun 1923 – 1930 arası yılları Grünberg dönemi, 1930 – 1933 yılları arası Horkheimer dönemi, 1933 -1950 yılları ABD dönemi, 1950 – 1970 yılları Frankfurt’a dönüş dönemi ve 1950 ve sonrasını da Habermas dönemi olarak dönemlere ayırmak yanlış olmayacaktır.

Frankfurt okulunun 1930 ve 1933 yılları arasında gerçek kimliğine kavuştuğu görülür. Bu dönemde okulun üyeleri olan Horkheimer, Adorno, Marcuse gibi önemli isimler ve bu isimlerin çalışmalarıyla okul entelektüel bir kimlik kazanır. Nicelik ve nitelik olarak farklı dönemlerden gelen bu düşünürler doğal olarak dönemin şartlarından etkilenir. Özellikle Almanya’da faşizmin doğuşuna tanıklık ederek göç etmek onların düşüncelerinde etkilidir. İkinci Dünya savaşının olumsuz etkileri ile birlikte teorisyenler arasında kopukluklar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu noktada görülüyor ki eleştirel teorisyenler tarihsel olarak içinde buldukları koşullardan doğrudan etkilenmişler ve bu koşullar, teorisyenlerin çalışmalarına yön vermiştir.

Frankfurt Okulu tarihinde yeni bir dönem, Adorno (1969) ve Horkheimer (1973)’ın ölümleri ile okulun yönelimini belirleyen Jürgen Habermas’ın etkin olduğu dönemdir. Jürgen Habermas Frankfurt Okulu’nun ikinci kuşak üyesidir. Habermas eleştirel teoriyi yeniden inşa etmek ve politik açıdan önemli hale getirmek amacını taşır. “Habermas’ın, eleştirel teoriyi yeniden inşa etmede izlediği ikincisi yol ise, eleştirel teorinin çıkış noktası olan eleştiriyi (tarihsel köklerini de kullanarak), politik bir söylem haline getirmeye çalışmaktır” (Calhoun, 1995, s. 27). Kısaca özetleyecek olursak eleştirel teorisyenlerin, genel olarak, üzerinde durdukları veya kritik ettikleri konular(Ritzer, 1983, s. 260) şunlardır: Marksist kuramın eleştirisi, modern toplumun eleştirisi, kültürün (kitle kültürünün) eleştirisi, sosyolojinin eleştirisi, pozitivistimin eleştirisidir.

Eleştirel Teorinin Pozitivizm Eleştirisi

Eleştirel teorinin ne olduğunu, hangi koşullarda ve ne zaman ortaya çıktığını, Frankfurt Okulu ile ilişkisi bağlamında bu şekilde ele aldıktan sonra, eleştirel teorinin daha önce değindiğimiz eleştirilerinden yalnızca biri ve aynı zamanda en önemlisi olan pozitivistim eleştirisine bakabiliriz. Fakat bunun için öncelikle pozitivistimin ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır. Aydınlanma hareketi ile ilişkili olan pozitivistimde deney ve gözleme dayalı bilimsel bilgi önemlidir. Bu anlamda somut niteliğe sahip olmayan, yani gözlenebilir olmayan şeylerin pozitivistim için bir önemli yoktur. Pozitivistim, öznelikten ziyade nesnellüğün savunulduğu bir anlayıştır. Bu anlayışla birlikte değer yargılarının dışlanmış olması doğal olan bir durumdur. Buna rağmen çok yönlü bir varlık olan insanın bu şekilde bilimci denilen bir görüşle özgürlüğünün ve gizil güçlerinin görülmemesi yanlıştır.

Pozitivistim belirli olay ve olguları açıklarken duyu verileri kullanır ve yöntem olarak kendine tümevarımı seçer. Pozitivistler için Dünya bir olgular dünyasıdır. “Pozitivist sosyal teori, doğa bilimlerinin yöntemini iktisat ya da toplumun yasalarını keşfetmek amacıyla kullanırken, baskıcı toplumların düzenliliklerini yalnızca tevekkülle kabul edilebilen olgular olarak

resmeder” (West, 1998, s. 87). Bu manada pozitivizm ile birlikte insan bilgisi bilimle sınırlı kalır. Bu olgular dünyası şeyleşme ile toplumsal süreçlerin ilişkisini görmezden gelir. “Pozitivistlerin bilgiyi elde etme noktasında doğa bilimlerini aşırı yüceltmeleri, metafiziği boş ve anlamsız bulmaları, sosyal dünyayı verilere indirgeyen ve her şeyi ölçen tutumları eleştirel teorisyenlerce zayıf noktalar olarak değerlendirilmiştir. Olguları değerden ayırmak bilginin sonunu getirir ve bu nedenle gerici bir anlayıştır”(Kızılçelik, 2000, s. 145-163). Eleştirel teorisyenler insana ve doğaya ait bilgilerin bu şekilde “şey”leştirme durumuna karşıdır. Bu yüzden pozitivizm eleştirisi Frankfurt Okulu düşünürlerinin en önemli eleştirilerinden biridir. Zira “Eleştirel düşüncenin görevi sadece çeşitli olguları tarihsel gelişmeleri içinde anlamak değil, olgu kavramının ötesini görebilmek, olgunun ortaya çıkışını ve dolayısıyla göreliliğini anlamaktır” (Horkheimer,1998, s. 111).

Eleştirel teorisyenler için eleştiri hakikate ulaşma noktasında önemlidir. Pozitivizm ise hakikat anlayışından uzak olduğu için eleştirilmelidir. Nitekim eleştirel teorisyenlere göre pozitivist düşüncenin toplumsal yaşantıda yıkıcı sonuçları vardır. Pozitivizmin hakikatin tümünde hak iddiasında bulunması, bu teorinin insanı mekanik bir şekilde ele alındığını gösterir. İnsan varlığını bu şekilde determinist çerçevelerde ele almak, insanı, nesne olarak ele alarak, değerlerini arka plana atmaktır. Bu anlamda eleştirel teorisyenlerin en temel özelliklerinden birisi pozitivizmi eleştirmesidir.

Pozitivizmin bilim anlayışını eleştiren eleştirel teorisyenlere göre, eleştirel teori ve bilimsel teori arasında amaç farklılıklarının yanı sıra yöntem konusunda da farklılıklar vardır. Buna bağlı olarak bilimsel teori araçsal bir kullanımla dünyanın olgularını başarılı bir şekilde analiz ederken; eleştirel teoride özgürleşme ve aydınlanma birincil plandadır. Nitekim bu durum bilimsel teorinin nesnel olma kaygısına da ters düşmektedir. “Bilimsel teoriler gözlem ve deney yoluyla doğrulama getirirken, eleştirel teoriler daha karmaşık değerlendirme süreci gerektirir. Bu süreci başarılı olarak atlatırsa doğru olarak kabul edilirler” (Geuss, 2002, 85). Bu anlamda Frankfurt Okulu teorisyenleri pozitivizmin varolanı ele alarak sadece buna odaklanması ve onu kutsal bir hale getirmesine karşı sert bir tavra sahiptir. Bu durum toplumun değişim ve dönüşümünün durmasına ve stabil hale gelmesine neden olur. “Çünkü pozitivist öneriler dünyayı sadece algılanabilir bir fenomen olarak açıklamaktadırlar. Eleştirel teori hem günlük hayat içerisinde hem de sosyal teoriler içerisinde etkisini irdelemiştir. Pozitivizmin bu görüşleri aynı zamanda toplumsal yıkımın da kaynağını oluşturmaktadır. Pozitivistlere göre ise bunalımın asıl kaynağı, bilimsel yöntemle güvenemeyen, sezgi ve vahiy gibi yöntemlere umut bağlayan yüreksiz entelektüellerin sinirsel zayıflamasının bir sonucudur”(Horkheimer,1998, s. 94).

Bu bağlamda Frankfurt Okulu’nun pozitivizme karşı geliştirdikleri eleştirinin asıl nedenini şöyle özetlemek mümkündür: “Olguların fetişleştirilmesine karşı duyduğu hoşnutsuzluğa ek olarak, Horkheimer, Mantıkçı Pozitivistlerin özü ihmal etmeyen bir alternatifi dışlayarak, formel mantığı esas almalarına da karşı çıkıyordu. Mantığı matematiğin bir benzeri gibi görmek, Horkheimer’e göre mantığı tarihsel olan dünyada hiçbir reel anlamı bulunmayan bir eş söz yığınının indirgemek oluyordu. Bütün gerçek bilginin bilimsel, matematiksel kavramsallaştırmasının koşullarına uygun olmaya çalışması gerektiğini savunmak, pozitivistlerin karşı çıktıkları ve reddettikleri metafizikten hiç de geri kalmayan bir başka metafiziğe teslim olmak demektir. Horkheimer’e göre, her şeyden de kötüsü, pozitivistlerin kendilerini olgular ile değerleri birbirinden ayrı tutmayı başarmış gibi göstermekte olduklarıdır” (Jay, 2005, s. 98).

Eleştirel teorisyenler için pozitivism her ne kadar “özgürlük”, “adalet”, “hoşgörü” gibi düşüncelere yakın olduklarını iddia etse de bu düşünceler aydınlanma ve pozitivism ile birlikte işlevini kaybeder. Bu düşüncelere yakın olmak, tarihsel bir yanılığın başka bir şey değildir. Nitekim pozitivistler egemen güçlere hizmet etmektedir. “Bu yöntem sosyal bilimlerin, fen bilimlerinin her zaman arkasında kalmasına yol açar. Her bilginin belli bir konsepte oturtulmaya çalışılması, bilimin değerden arınmasına yol açar” (Tar, 1977, s. 10).

Frankfurt Okulu ve temsilcilerine göre pozitivistler tüm bilgilerin temelde doğa bilimleriyle aynı yapısal özelliklere sahip olduğunu düşünür. Tüm bilgiler nesneleştirici özelliktedir. “Bu amaçla Frankfurt okulunun esas amacı pozitivismin eleştirisi ve geçerli bir bilgi kategorisi olarak dönüşlülüğün tekrar geri getirilmesidir” (Guess, 2000, s. 10-11). Daha önce değindiğimiz gibi pozitivismde “Bir bilginin bilimsel nitelik taşıyabilmesi için gözleme ve somut verilere dayandırılması gerektiği ısrarla vurgulanır” (Kızılçelik, 2000, s. 102-103). Bu anlamda pozitivistler doğrulanabilirlik yönünden anlamlılığın ne olduğunu ortaya koyar. Var olan her bilgiyi şeyleştirme iddiasında olan pozitivismde böylece sınırlı bir bakış açısı vardır. Sınırlı bakış açısı da beraberinde eleştirerek teoriden uzaklaşmak demektir.

Frankfurt Okulu’nun pozitivismde ilk eleştirisini Horkheimer yapmaktadır. Bu eleştiriye şu şekilde ele almak mümkündür: “Birincisi; pozitivism toplumsal hayatın doğru bir biçimde kavramsallaştırılmasını ve anlaşılmasını sağlamayan, yetersiz ve yanlış yönlendirici bir yaklaşımdır. İkincisi, pozitivism yalnızca “var olana” katılmakla var olan siyasi düzeni kutsallaştırır, radikal herhangi bir değişikliği engeller ve son olarak da içsel bir egemenlik biçimini destekler ve üretir” (Bottomore, 1989, s. 29). Tüm bunlara rağmen Horkheimer’in tamamen bilimsel bilgiye karşı olduğunu söylemek doğru değildir. “O, bilimsel yöntem olarak pozitivismde karşıdır. Bu şekliyle bilimin çok Anglo-sakson olduğunu düşünmektedir” (Strik, 1999, s. 63). Pozitivism, bireysel farklılıkları ortadan kaldırır ve egemen ideolojilerin yararını gözetir. Bu manada araçsal aklın toplumsal düzen içerisindeki egemenliğini sürdüren bir ideolojidir. Horkheimer’ın pozitivism eleştirisi her ne kadar bilimsel bilginin eleştirisi gibi görünse de toplumsal anlamda yıkıcı güçlerin eleştirisi olarak özgünlüğünü korumaktadır.

O, özellikle 1937 tarihli “Geleneksel ve Eleştirel Kuram” ile “Metafizğe En Son Saldırı” makaleleriyle birlikte, “Akıl Tutulması” adlı kitabında pozitivism eleştirisini ortaya koyar. Horkheimer, pozitivismi, aklın yetisini görmezden gelen bir düşünce olarak görür. Horkheimer’ın pozitivismde karşı ilk eleştirisi, pozitivismde gerçekliği olgularla sınırlamasına dayanır. Bu eleştiri onun eleştirisinin kaynağını oluşturur. Çünkü bu düşünceyle birlikte pozitivismde özne ve nesne arasına sınır çektiği görülür. Bununla birlikte düşünme ve eylem, teorik ile pratik arasına sınır çekilmiş olacaktır. Böyle bir teori ise gerçekliği anlayamadığı gibi gerçeklik ile olan bağları da yok edecektir.

Horkheimer, bu düşünceler doğrultusunda mantıkçı pozitivismde karşı da tepkilidir. Bu tepki oldukça katı bir tepkidir. “Metafizğe Son Saldırı” adlı denemesinde mantıkçı pozitivism tüm bilimlerin tekçilik anlayışına karşı çıkar. Horkheimer’e göre pozitivism insanı mekanik bir belirlenimcilik içerisine koyar. Pozitivismde algılama yoluyla doğrulama ilkesi eksiktir. Pozitivismde şeyler ve özler arasında gerçek ayırım yapamaz. En önemlisi ise olguları değerden koparır. Pozitivismde gerçeklikten bu denli uzaklaşırken bilimsellik adına kullandığı yöntem tümevarım yöntemidir. Pozitivismde göre tümevarım yöntemi nesnel ve evrensel bir yöntemdir. Bu anlamda tümevarım onlar için kesinlik içerir. Ancak Horkheimer’ a göre bu kesinlik gerçek anlamda bir kesinlik değildir. Horkheimer’ a göre pozitivismde bilim anlayışı geçersizdir. Anti-pozitivist temellere dayanan Frankfurt Okulu bu anlayış doğrultusunda tek

bilim, tek yöntem anlayışına karşıdır. “Çünkü kendi başına yöntembilim yeterli değildir; o kendisini bilgi bilim olarak da, ya da daha iyisi, onun meşru ve güvenilir yürütücüsü olarak da kanıtlamalıdır. Pozitivizm bilimcilik ilkesiyle birlikte ayakta durur ve onunla birlikte çöker” (Habermas, 1997, s. 87).

Horkheimer'e göre pozitivizmin yoksul bir felsefe olmasının nedeni kendi üzerinde düşünememesindedir. Nitekim insan çok yönlü bir varlıktır ve pozitivizm insanı mekanik ve determinist çerçevede ele alır. Pozitivizm algılamadan dolayı gerçekliği tam ifade edememiştir. Olgu ve değerler arasındaki yaptığı kesin çizgiyle insan duyguları ve değerlerine önem vermemiştir. Sonuç olarak Horkheimer'e göre pozitivizmin eleştirilecek yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Pozitivizm bir varlık olarak insanı mekanik ve determinist biçimde işleyen bir şema içerisinde ele alır ve insan varlığına çıplak olgular ve nesnelere olarak yaklaşır.
- b) Ampirizmin olmazsa olmaz ilkesi durumundaki algılama yoluyla doğrulama Pozitivist anlayış tarafından kabul görmüştür ve bu yetersiz bir ilkedir.
- c) Pozitivizmin doğrulama ilkesi, burjuva düşüncesi ile ilintilidir. Onun çoğalan sığılığını göstermektedir.
- d) Pozitivizm dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimiyle algılayarak, indirgemeci bir anlayışla öz ve görünüş arasında bir ayırım yapmaz.
- e) Pozitivizm, olgu ve değer arasında mutlak bir ayırım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır (Kızılçelik, 1996, s. 122-123).

Görüldüğü gibi bireyin biricikliği durumu pozitivizm ile birlikte ortadan kaybolmaktadır. Oysaki her birey kendine özgü bir varlıktır. Bu yüzden eleştirel teorinin bireyi tek tip hale getirme çabasında olan pozitivizme olan eleştirisinin haklılık payının gerçekliği ortadadır.

Horkheimer'ın ortaya koyduğu bu pozitivizm eleştirisi, diğer eleştirel teorisyenler tarafından da kaçınılmaz olarak savunulur. Topluma dair katı tutumların ve değişmez yasaların bulunduğu yönündeki inanç, pozitivizmin evrenselliğini ortaya koyar. İşte pozitivizmde amaç bu şekilde nesnel ve evrensel gerçek arayış üzerine şekil alır. Oysa insandan yola çıkılarak aranacak olan bir gerçeklikte nesnellik her zaman işe yaramayacaktır.

Eleştirel teorinin önemli temsilcilerinden olan Adorno'nun pozitivizm eleştirisi Horkheimer'ın eleştirileri ile benzer niteliktedir. Adorno, için pozitivizm düşünce ile gerçeklik arasındaki mesafeyi daraltır. Bu yüzden pozitivizm gerçeklikle ilgili yanlış bir bilince sahiptir. Çünkü düşünce ile gerçekliği özdeşleştirmektedir. Dolayısıyla pozitivist bakış açısında düşünce ile gerçeklik arasındaki mesafe korunmadığı gibi gerçeklik, gerçek olmayan bir şekilde ele alınır.

Adorno'ya göre, “Pozitivizm karşısında alınacak tavır ne haklı ve doğru çıkarmaya çalışmak olmalıdır, ne de seçkincilik ve farklılık havalarna bürünmek. Yapılması gereken, bilginin eleştirisi yoluyla, bir yanda kavramla öte yanda onu karşılayan şey arasında tam bir örtüşmenin imkânsız olduğunu göstermektir” (Adorno, 2007, s.132). Nitekim Adorno'ya göre pozitivizmin elinde düşünce eleştirel gücünü yitirmektedir. Bu gücün tekrar kazanılmasının yolu eleştirinin yeniden egemen olmasıdır. Çünkü ancak o zaman var olanla yetinilmeden daha ötesine yönelme eğilimi ortaya çıkacaktır. “Pozitivizm ise kendisinin o hedefe ulaşabileceğine inanmakla her türlü eleştiriden vazgeçer” (Adorno, 2007, s. 134). Bu noktada

Adorno'nun pozitivistizmin temelini incelediği ve temelini nereden geldiğini izah ettiği görülür. "Adorno'ya göre, pozitivist sosyal bilim, temelini A. Comte'un pozitivistizminden almış ve Comte'dan bu yana kendisine doğa bilimlerinin yöntemini model olarak almıştır" (Baldız, 2004, s. 144). Böylece Adorno pozitivistizmin, nesnel sınırladığını düşünür. Nitekim "O'na göre pozitivist araştırma gözlenebilir düzeyin altında yatan nesnel mekanizmaları araştırmaktan ziyade, öznel özellikleri, yani inançlar, algılar ve deneyimleri nesnel olarak araştırmaya yönelir" (Baert, 2010, s. 157).

Öte yandan Adorno'nun pozitivistizm eleştirisi yalnızca bir bilim eleştirisi değildir. O'nun bu eleştirisi, insan varlığı ile yakından ilgilidir. Görüldüğü gibi eleştirel teori, pozitivistizmi temelde ortaya koyduğu dünya görüşü açısından eleştirmektedir. Bu görüş açısı tehlikeli bir görüştür. "Adorno'da Horkheimer'in çizgisini devam ettirerek pozitivistizmin gerçeklikle kendi arasına mesafe koyduğunu ifade eder" (Kızılcılık, 2000, s. 125-126).

Adorno'nun pozitivistizmi bu şekilde eleştirmesiyle birlikte onun bu eleştirisinde değinilmesi gereken bir diğer nokta Karl R. Popper ile yaptığı tartışmadır. Bu tartışmanın konusu sosyal bilimlerin doğası ve mantığı ile ilgilidir. Sosyal bilimlerde yöntem olarak ampirik bir yöntem yanlısı olan Popper'ın karşısında sosyal bilimlerde eleştirel yöntemin geçerli olması gerektiğini savunan Adorno ve eleştirel teorisyenler vardır. Bu bağlamda Adorno, Popper'ı pozitivist düşünürlerle bir arada değerlendirmektedir. Oysaki Popper da bir anlamda kendi felsefesinde pozitivistizm eleştirisi yapmasına rağmen Adorno'ya göre onun eleştirisi yüzeysel bir eleştiri olarak toplumsal eleştiriyi görmezden gelmektedir.

Daha önce değindiğimiz gibi Frankfurt okulunda Habermas öncesi de pozitivistizm eleştirisi mevcut olmakla birlikte Habermas pozitivistizmi özellikle 'Diyalektik Sosyal Teori' anlayışıyla karşılaştırır. Pozitivistizmin değerlerden arınmış bilgi anlayışını eleştirir. Bununla yetinmeyen Habermas, pozitivistizmdeki bilimcilik anlayışını da hedefe alır. Burada eleştirdiği nokta bilimdeki tekçi anlayış biçimidir. Bu eleştirilere bakıldığında Habermas'ın ilk kuşak okulun temsilcilerinin düşüncelerinden kopmadığı bellidir. Okulun daha önce yönelmediği iletişim ve dile yönelen Habermas, eleştirel kuramın yenilenmesini sağlar. Eleştirel teoriler özgürleşmeyi ve aydınlanmayı hedef olarak seçtikleri için zorlama ve baskıdan kurtulmaktan yanadır. Pozitivistizm eleştirilerine Habermas "Knowledge and Human Interests", 'Bilgi ve İnsan İlgileri' adlı çalışmasında da yer verir. Pozitivistizmin bilgiyi kapalı bir kutu gibi ele alması, onun bilgi olarak tanımlanmasına izin vermez. Çünkü bu ancak gidilecek olan amacın farkına varmakla olur. Bu anlamda Habermas'a göre pozitivistizmin bir fonksiyonu etkisini yitirir. Böylece pozitivistizmin bilimcilik anlayışına karşı çıkan Habermas'la pozitivist bilginin insanlara yön verme görevi biter.

Sonuç

Eleştirel teori, toplumun gerçek yapısını ortaya koymak ve olanın ötesini görmeyi amaçlayan bir teoridir. Bu yüzden özellikle 20. yüzyıl felsefesinde bir düşünüş tarzı olarak oldukça önemlidir. Eleştirel teori genellikle Frankfurt Okulu ile birlikte anılmaktadır. Frankfurt Okulu, Almanya'da Frankfurt Üniversitesine bağlı Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü adı altında kurulmuş bir okuldur. Bu anlamda Frankfurt Okulu, içinde çok farklı disiplinlerin, çok farklı araştırma alanlarının bulunduğu bir teorik geleneğin genel adıdır. Bu okulun ortaya çıkmasında tarihsel koşulların etkisi büyüktür. Frankfurt Okulu ve eleştirel teorisyenler özgürlük ve aydınlanma adına birçok eleştiri ortaya koymuştur. Bu eleştirilerin en önemli olanlarından birisi de pozitivistizm eleştirisidir. Pozitivistizm kendi yetersizliğinin farkında

olmayan bir düşüncedir. Bu noktada Eleştirel teorinin ve özellikle de Horkheimer ve Adorno'nun pozitivizme yönelik eleştirileri serttir.

Pozitivistler, olgularla uğraşır. Nitekim pozitivizmde tüm gerçeklik olgularla sınırlanmıştır. Onlar için tek bir bilimsel metot önemlidir. Bu anlamda tekçi bilim anlayışını önemserler. Pozitivizm böylece değerlerin dışlanması anlamına gelmektedir. Pozitivizme ilk eleştiri yapan Horkheimer'in pozitivizm eleştirisi daha sonra, birçok pozitivizm eleştirilerine de kaynaklık etmiştir. Horkheimer'a göre pozitivizm özne ile nesne, düşünme ile eylem arasına da bir sınır çekmektedir. Dolayısıyla pozitivizmde bir mekanik belirlenimcilik vardır. Bundan dolayı pozitivizm, gerçeklik söz konusu olduğunda kendini tek yetkili olarak görse de gerçekliği anlamak ve anlatmaktan uzak, dogmatik bir tavra sahiptir. O halde Horkheimer'in pozitivizm eleştirisi değişimi ortadan kaldıran bir paradigmanın eleştirisi olarak ele alınabilir. Adorno'nun pozitivizm eleştirisi de Horkheimer ile benzerlikler göstermektedir. O'na göre pozitivizm düşünce ile gerçekliği özdeşleştirmektedir. Dolayısıyla bu durum düşüncenin gelişimini engellemektedir. Benzer şekilde Habermas, pozitivizmin değerlerden arınmış bilgi anlayışını eleştirir. Bununla yetinmeyen Habermas, pozitivizmdeki bilimcilik anlayışını da hedefe alır. Burada eleştirdiği nokta bilimdeki tekçi anlayış biçimidir. O halde Frankfurt teorisyenlerinin pozitivizme yönelik eleştirilerinde; bilgide olgu ve değer ayrımı, bilgiyi şeyleştirme ve insanının özgürlüğünü elinden alma çalışmaları en önemli eleştiriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eleştirel teori ve pozitivizmin eleştirisinin yapıldığı bu çalışmada şöyle bir gerçekten bahsetmek mümkündür: Pozitivizm hakikat dünyasını anlamdan yoksun tutan bir girişimdir. Pozitivizm ile gerçeklik ortadan kaybolmakta ve düşüncenin gelişimi engellemektedir. Dolayısıyla nesnelere ve olgulara yöneldiğimiz dünya içerisinde hakikat ve değer anlayışlarının yok olması zararlı sonuçlara neden olmaktadır. Bu durumda pozitivizm toplumsal yaşamın doğru bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir. Böylece toplum içerisindeki dönüşümün durağanlığa doğru ilerlemesi eleştirel teorinin pozitivizm eleştirelindedir haklılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Baldız, B. (2004). "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi" *Sosyoloji Dergisi*, 12-13.
- Beart, P. (2010). *Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Bottomore, T. (1989). *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.
- Calhoun, C. (1995). *Critical Social Theory: Culture, History and the Challenge of Difference*, USA, Blackwell.
- Geuss, R. (2002). *Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu*, çev. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı.
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Küreyel Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1982). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*, çev. O. Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- JAY, M. (2005). *Diyalektik inceleme: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi*, çev. Ünsal Oksay, İstanbul: Belge Yayınları.
- Kellner, D. (2006). *Frankfurt Okulu'nu Yeniden Değerlendirmek*, çev. Armağan Öztürk, ed. Emre Bağçe, Ankara: Doğu Batı.
- Kızılçelik, S. (2000). *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2004). *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin. (1996). *Pozitivizm ve Eleştiricileri*, İzmir: Saray Kitabevi.
- Ritzer, George. (1983). *Sociological Theory*, Alfred A. Knoph inc. New York.
- Strik, P. M. (1999) *Critical Theory, Politics and Society*, London: Pinter.
- Tar, Z. (1977). *The Frankfurt School-The Critical Theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno*, New York: A Wiley-Interscience Publication.
- Theodor W. A. (2007). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. A. Cevzici, İstanbul: Paradigma.